

Ірина Віталіївна КОШКАЛДА

доктор економічних наук, професор кафедри управління земельними ресурсами та кадастру, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
ORCID ID: 0000-0003-4855-8890
E-mail: irinavit1506@gmail.com

Катерина Валеріївна ШЕЛУДЬКО

асистент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва
E-mail: sheludkok@meta.ua

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ СТАЛИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ

Кошкалда, І. В. Екологізація як передумова державного регулювання формування сталих сільськогосподарських землекористувань [Текст] / Ірина Віталіївна Кошкалда, Катерина Валеріївна Шелудько // Український журнал прикладної економіки. – 2020. – Том 5. – № 2. – С. 88–94. – ISSN 2415-8453.

Анотація

У статті проаналізовано екологічний стан земель та визначено основні проблеми екологізації землекористування у Харківській області. Погіршення екологічного стану сільськогосподарських угідь, послаблення їх протиерозійної стійкості, порушення оптимальної структури угідь, скорочення вмісту гумусу та основних поживних речовин призводять до зниження продуктивності угідь. У цілому сучасний стан екологічної безпеки земель досить незадовільний, тому значно знижує якість та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

Запропоновано науково-методичний підхід до державного регулювання екологічно сталого сільськогосподарського землекористування, що спрямований на збереження та відтворення якісного стану земель шляхом екологічної сталості через проведення комплексу меліоративних заходів. Проведені дослідження показали, що 38,1 тис. га угідь Харківської області потребують створення полезахисних лісових насаджень, залуження – 58,5 тис. га та вапнування – 82,0 тис. га. Запропоновані види робіт необхідно виконати на площі 178,6 тис. га, у тому числі 35,72 тис. га – щорічно (на період п'ять років). Виконання усіх цих робіт потребує значних фінансових витрат, тому доцільно проводити їх поетапно. Основним джерелом виконання робіт із лісомеліорації мають бути кошти державного бюджету. В основному заходи із хімічної меліорації мають бути профінансовані за рахунок землевласників і землекористувачів і лише частково – за рахунок місцевих бюджетів. Вищерозглянуті заходи відповідають принципам проекту Концепції державної цільової програми розвитку земельних відносин та національної інфраструктури геопросторових даних в Україні на період до 2030 року, метою якої є визначення та реалізація основних напрямів державної політики, які спрямовані на удосконалення земельних відносин та створення умов для сталого розвитку землекористування, а також збереження природних цінностей агроландшафтів. Проте, здійснення масштабних заходів щодо охорони земель, які потребують значної акумуляції коштів потребують розроблення саме регіональних програм щодо охорони земель, куди можуть бути включені вищерозглянуті дослідження.

Ключові слова: сільськогосподарське землекористування, державне регулювання, сталий розвиток, екологізація.

Iryna KOSHKALDA

Doctor in Economics, Professor of Department of Land Resources Management and Cadastre,
Vasyl Dokuchaiev Kharkiv National Agrarian University

Kateryna SHELUDKO

Assistant of Department of Land Resources Management and Cadastre, Vasyl Dokuchaiev
Kharkiv National Agrarian University

**ECOLOGIZATION AS A BASIS OF STATE REGULATION OF SUSTAINABLE AGRICULTURAL
LAND USE FORMATION**

Abstract

The article analyzes the ecological condition of lands and identifies the main problems of greening of land use in the Kharkiv region. Deterioration of the ecological condition of agricultural lands, weakening of their anti-erosion resistance, violation of the optimal structure of lands, reduction of the content of humus and basic nutrients lead to a decrease in land productivity. In general, the current state of environmental safety of lands is quite unsatisfactory, so it significantly reduces the quality and volume of agricultural production.

A scientific and methodological approach to the state regulation of ecologically sustainable agricultural land use is proposed, which is aimed at preserving and reproducing the quality of land through ecological sustainability through a set of reclamation measures. Studies have shown that 38.1 thousand hectares of land in Kharkiv region need the creation of protective forest plantations, silting – 58.5 thousand hectares and liming – 82.0 thousand hectares. The proposed types of work must be performed on an area of 178.6 thousand hectares, including 35.72 thousand hectares - annually (for a period of five years). Execution of all these works requires significant financial costs, so it is advisable to carry them out in stages. The main source of reclamation work should be the state budget. In general, chemical reclamation measures should be financed by landowners and land users and only partially by local budgets. The above measures are in line with the principles of the draft Concept of the State Target Program for Land Relations and National Geospatial Data Infrastructure in Ukraine for the period up to 2030, which aims to identify and implement key areas of public policy aimed at improving land relations and creating conditions for sustainable land use, as well as the preservation of natural values of agricultural landscapes. However, the implementation of large-scale land protection measures, which require significant accumulation of funds, requires the development of regional land protection programs, which may include the above studies.

Key words: *agricultural land use, state regulation, sustainable development, ecologization.*

JEL classification: Q15; R52

Вступ

Екологізація сільськогосподарського землекористування – це основний показник сталого розвитку як в локальному, так і в глобальному сенсі, тому є індикатором національної безпеки будь-якої держави. Проте, через нераціональне землекористування в Україні щороку понад 500 млн т ріллі потерпають від ерозії, що вже призвело до зниження родючості ґрунту на площі понад 32 млн га землі. Внаслідок ерозії втрачається третина кожного долара створеної в сільському господарстві доданої вартості, а на кожну тонну виробленого зерна припадає 10 т еродованого ґрунту. Також варто зазначити, що на стан деградації та опустелювання сільськогосподарського землекористування безпосередньо впливають темпи зміни клімату із стрімким підвищенням середньорічних температур та частоти форс-мажорних погодних явищ.

Серед багатьох аспектів глобальних змін характер землекористування має вирішальний вплив на екосистему. Оскільки при державному регулюванні формування

сталого сільськогосподарського землекористування передбачається комплексне розв'язання проблем (економічних, соціальних, екологічних), то і при дослідженні процесів екологізації необхідно зберігати цей зв'язок.

Комплексне розв'язання проблем – державне регулювання сталим розвитком сільськогосподарського землекористування – має вирішальне значення для мінімізації деградації земель, відновлення і забезпечення оптимального використання земельних ресурсів в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь як на національному, так і на регіональному та локальному рівнях.

Вивченням процесів екологізації при формуванні сталих сільськогосподарських землекористувань займаються такі науковці: О.С. Будзяк, В.М. Другак, А.І. Крисак, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, О.В. Ходаківська та ін. [1-7].

Мета статті

Метою статті є дослідження та обґрунтування найбільш ефективних шляхів поліпшення екологічного стану земель при формуванні сталих сільськогосподарських землекористувань.

Виклад основного матеріалу досліджень

Загалом, екологічно стале землекористування можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на збереження та відтворення якісного стану земель шляхом екологічної стабілізації певних територій, а стале (збалансоване) землекористування – як комплекс заходів із забезпечення належної якості земель, ефективності землекористування та комфортності середовища проживання і господарської діяльності людини (рис. 1).

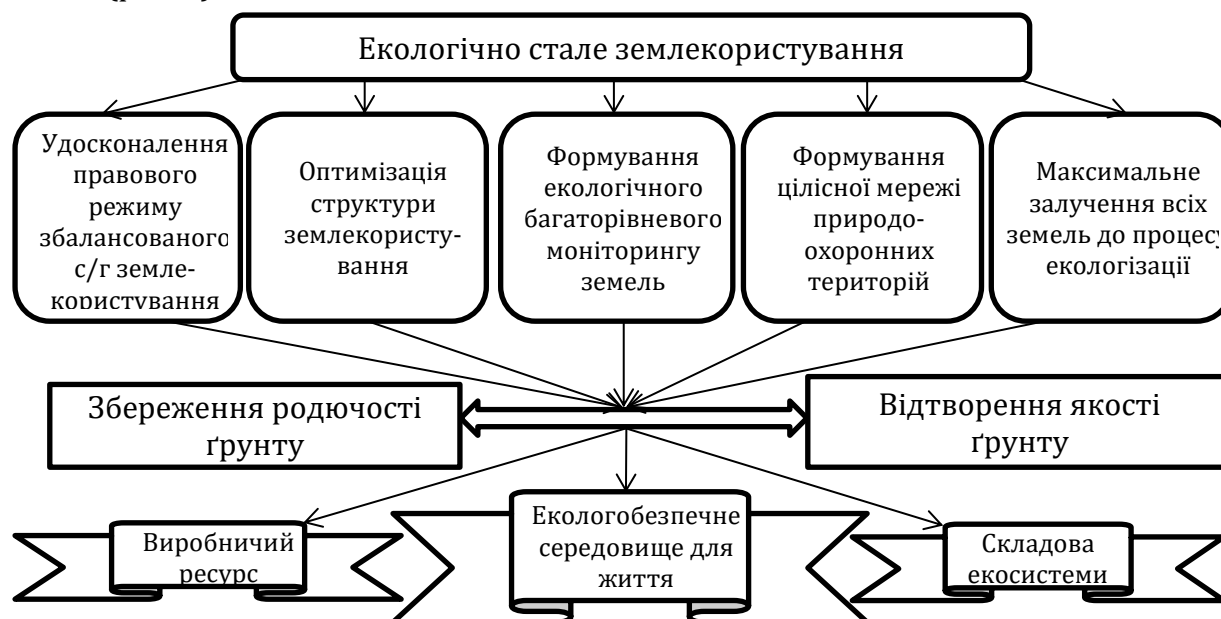

Рис. 1. Формування екологічно сталого сільськогосподарського землекористування

Джерело: сформовано авторами

Проте, всі придатні для інтенсивного землекористування території вже введені в різні сфери господарської діяльності. Погіршення екологічного стану сільськогосподарських угідь, послаблення їх протиерозійної стійкості, порушення оптимальної структури угідь, скорочення вмісту гумусу та основних поживних речовин призводять до зниження продуктивності земель. У цілому сучасний стан екологічної безпеки земель досить незадовільний, тому значно знижує якість та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

Так, у Харківській області серед земель сільськогосподарського призначення біля 82 тис. га займають кислі та 58,5 тис. га – солонцеві. Вони зустрічаються як в Лісостеповій, так і Степовій зонах області. Площа відкритих заболочених земель становить 2,8 тис. га. Найбільшу вагу серед процесів деградації земель мають процеси водної та вітрової ерозії: 56% та 28% від загальної площі області. У середньому з 1 га ріллі змивається біля 24 т ґрунту за рік. До того ж, Харківська область знаходиться у зоні середньої небезпеки вітрової ерозії. Якісний стан сільськогосподарських угідь Харківської області досить неоднорідний у генетичному відношенні, що обумовлено різними умовами зволоження і знаходить відображення у параметрах природної родючості. За ґрунтово-екологічними ресурсами область розподіляється на 6 районів.

Перший лісостеповий ґрунтово-екологічний район (ЛС-1) охоплює Богодухівський, Золочівський, Дергачівський, Краснокутський, Валківський, Зміївський, західну частину Харківського, північну – Нововодолазького та Чугуївського районів. Він характеризується найкращим вологозабезпеченням ґрунтів.

Другий лісостеповий ґрунтово-екологічний район (ЛС-2) охоплює Коломацький та Великобурлуцький райони, південну частину Нововодолазького, північну – Красноградського, східну – Харківського. Переважання чорноземів типових важкосуглинкових з достатньо високим агропотенціалом основних сільськогосподарських культур.

Третій лісостеповий ґрунтово-екологічний район (ЛС-3) охоплює Вовчанський, Шевченківський, частково Чугуївський, Дворічанський, Куп'янський райони та відрізняється посушливістю.

Перший степовий ґрунтово-екологічний район (С-1) займає Кегичівський, Сахновщинський, Зачепилівський, Балаклійський, Ізюмський, Первомайський, Лозівський, частково Красноградський райони. Ґрунтовий покрив представлений чорноземами типовими та звичайними

Другий степовий ґрунтово-екологічний район (С-2) займає територію Борівського, частково Куп'янського і Дворічанського районів. У ґрунтовому покриві району переважають чорноземи звичайні глибокі важкосуглинкові.

Третій степовий ґрунтово-екологічний район (С-3) охоплює Барвінківський і Близнюківський адміністративні райони. Він найменш зволожений в області, що обумовлює поширення чорноземів звичайних легкоглинистих.

Майже 75 % сільськогосподарських угідь області мають високий рівень природної родючості ґрунтів і представлені, в основному, чорноземами типовими та звичайними глибокими. Середня родючість притаманна темно-сірим опідзоленим ґрунтам та чорноземам, які становлять понад 7%. Порівняно низькою родючістю характеризуються сірі лісові ґрунти, на які припадає 37,3 тис. га сільськогосподарських угідь.

За даними Головного управління Держгеокадастру у Харківській області, станом на 2018 рік нараховувалося 417,4 тис. га лісів та лісовкритих площ, що складає 13,3% від загальної площі землі. Для підвищення екологічної сталості сільськогосподарських землекористувань необхідно збільшувати площі природних кормових угідь та лісів за рахунок скорочення ріллі. Відповідно до Наказу Міністерства аграрної політики України від 3 квітня 2000 року №26/33, розораність сільськогосподарських угідь України має становити 58%, у тому числі для Харківської області 65%. Крім того, землі, які мають крутість схилів понад 7° (в області їх налічується 68 тис. га), характеризуються наявністю сильно змитих ґрунтів і підлягають повному залісненню.

Площа полезахисних лісових смуг у Харківській області становить 26,3 тис. га. Прийнято вважати, що 1 га лісосмуг захищає від ерозії близько 30 га ріллі. У зв'язку із цим, лісомеліорація Харківській області дозволяє захистити 789 тис. га сільськогосподарських земель.

З метою забезпечення оптимального захисту орних земель доцільно створити 38,1 тис. га полезахисних лісових насаджень. У результаті досліджень встановлено, що з

метою забезпечення екологічної сталості сільськогосподарських землекористувань необхідно провести заходи з меліорації деградованих та непридатних для сільськогосподарського використання ґрунтів, яку слід проводити у кілька етапів. Проведені дослідження показали, що 38,1 тис. га угідь Харківської області потребують створення захисних лісових насаджень на 38,1 тис. га – залуження – на 58,5 тис. га та вапнування – на 82,0 тис. га. Запропоновані види робіт необхідно виконати на площі 178,6 тис. га, у тому числі 35,72 тис. га – щорічно, протягом 5 років. Виконання усіх цих робіт потребує значних фінансових витрат. Тому вважаємо за доцільне проводити їх поетапно, що дозволить підвищити ефективність виконання заходів із консервації і меліорації земель Харківської області та раціонально розподілити фінансові ресурси державного і місцевих бюджетів, а також кошти землевласників і землекористувачів за періодами (табл. 1).

Таблиця 1. Розрахунок витрат на основні види робіт із меліорації ґрунтів Харківської області на період 2020 – 2024 рр.

Показник	Усього	у тому числі за роками				
		2020	2021	2022	2023	2024
Обсяг робіт із: - створення захисних лісонасаджень тис. га	38,1	6,5	6,8	7,3	7,8	9,7
- гіпсування, тис. га	58,5	11,5	11,7	11,8	11,9	11,6
- вапнування, тис. га	82,0	16,0	16,2	16,5	16,6	16,7
Вартість робіт млн. грн. у т. ч. із						
- створення захисних лісових насаджень	419,1	71,5	74,8	80,3	85,8	106,7
- гіпсування	311,1	62,06	62,23	62,29	62,37	62,18
- вапнування	498,9	99,29	99,34	99,65	99,87	100,75
у т.ч. за рахунок коштів: - державного бюджету	419,1	71,5	74,8	80,3	85,8	106,7
- місцевих бюджетів	81,01	16,135	16,157	16,194	16,224	16,293
- землевласників і землекористувачів	729,071	145,215	145,413	145,746	146,016	146,637

Джерело: розрахунки авторів

Основним джерелом виконання робіт із лісомеліорації мають бути кошти державного і місцевих бюджетів, оскільки на даний період дослідження майже всі землі (окрім тих, які перейшли на баланс об'єднаних територіальних громад) під полезахисними насадженнями знаходяться в «стані» переходу із власності держави у власність органів місцевого самоврядування. Отже, допоки уповноважені органи удосконалять нормативно-правову базу та механізм передачі лісових смуг новим власникам, держава повинна гарантувати належне утримання та охорону полезахисних насаджень.

Заходи із хімічної меліорації на 90% мають бути профінансовані за рахунок землевласників і землекористувачів, як найбільш зацікавленої сторони, бо даний захід поліпшує якість ґрунту, а відповідно підвищує врожайність сільськогосподарських культур. І близько 10% витрат повинні відшкодувати місцеві бюджети, оскільки землевласники є платниками земельного податку, кошти від яких повинні йти на охорону земельних угідь.

Вилучення з інтенсивного обробітку низькопродуктивних земель, переведення їх у природні кормові угіддя та під заліснення, консервація непридатних для сільськогосподарського використання ґрунтів сприятимуть уповільненню деградаційних процесів та відтворенню сільськогосподарських землекористувань.

Основними заходами щодо підвищення родючості сільськогосподарських землекористувань є раціональне використання мінеральних і органічних добрив, запровадження практики застосування біодобрив, посів сидеральних культур, правильне чергування сільськогосподарських культур у сівозміні, культивування

багаторічних щільнокущових рослин, вапнування кислих ґрунтів, широке впровадження заходів боротьби з водною і вітровою ерозіями (лісомеліорація, залуження тощо).

Також для підтримання на високому рівні родючості сільськогосподарських угідь та збереження довкілля у сприятливому для здоров'я людини стані необхідно проведення таких заходів:

- ❖ впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території;
- ❖ оптимізація структури посівних площ та дотримання науково-обґрунтованих сівозмін;
- ❖ проведення агрохімічного обстеження ґрунтів з метою контролю показників родючості;
- ❖ рекультивація порушених та консервація малопродуктивних деградованих земель;
- ❖ досягнення бездефіцитного балансу поживних речовин у доступній для сільськогосподарських культур формі;
- ❖ здійснення консервації сільськогосподарських угідь з сильно змитими та дефльованими ґрунтами на схилах крутизною понад 5-7 градусів;
- ❖ вапнування кислих та гіпсування засолених ґрунтів.

З метою недопущення погіршення екологічного стану ґрунтів та якості сільськогосподарської продукції необхідно забезпечувати раціональне використання хімічних засобів захисту рослин.

Також варто зауважити, що вищерозглянуті заходи відповідають принципам проекту Концепції державної цільової програми розвитку земельних відносин та національної інфраструктури геопросторових даних в Україні на період до 2030 року, метою якої є визначення та реалізація основних напрямів державної політики, які спрямовані на удосконалення земельних відносин та створення умов для сталого розвитку землекористування, а також збереження природних цінностей агроландшафтів [8]. Проте здійснення масштабних заходів щодо охорони земель, які потребують значної акумуляції коштів, потребують розроблення саме регіональних програм щодо охорони земель, куди можуть бути включені вищерозглянуті дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, на основі комплексного аналізу запропоновано науково-методичний підхід до державного регулювання екологізбалансованого сільськогосподарського землекористування, що спрямований на збереження та відтворення якісного стану земель шляхом екологічної стабілізації території через проведення комплексу меліоративних заходів. Проведені дослідження показали, що 38,1 тис. га угідь Харківської області потребують створення захисних лісових насаджень, залуження – на 58,5 тис. га та вапнування – на 82,0 тис. га. Запропоновані види робіт необхідно виконати на площі 178,6 тис. га, у тому числі 35,72 тис. га – щорічно, протягом п'яти років.

Список літератури

1. Будзяк О.С., Будзяк В.М. Методичні підходи до просторої організації екологічнобезпечного землекористування в умовах змін клімату. *Інвестиції: практика та досвід*. Миколаїв. 2019. С. 17-24.
1. Другак В.М., Третяк Н.А. Екологія землекористування України у системі суспільних інтересів. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2017. № 1-2. С. 86-95.

2. Крисак А.І. Сценарій оцінювання ефективності регулювання земельних відносин в умовах сталого розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 6. С. 248-257.
3. Новаковський Л., Новаковська І. Формування землекористування об'єднаних територіальних громад на другому етапі децентралізації влади. *Вісник аграрної науки*. 2019. №2. С. 5-15.
4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.М.Федоров, О.В. Ходаківська]; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. 182 с.
5. Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України. *Економіка України*. 2012. № 6. С. 4-12.
6. Теоретичні засади розвитку земельних відносин у сільському господарстві / [Ходаківська О.В., Федоров М.М., Месель-Веселяк В.Я. та ін.] ; за ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. К.: ННЦ «ІАЕ», 2018. – 236 с.
7. Концепція Державної цільової програми розвитку земельних відносин та національної інфраструктури геопросторових даних в Україні на період до 2030 року (проект). URL: [http:// https://land.gov.ua/info/proekt](http://https://land.gov.ua/info/proekt).

References

1. Budziak O.S., Budziak V.M. (2019). «Methodical approaches to the spacious organization of ecologically safe land use in the conditions of climate change». *Investythii: pracykyka ta dosvid*. Mykolayiv. P. 17-24.
2. Drugak V.M., Tretyak N.A. (2017) «Ecology of land use of Ukraine in the system of public interests». *Zemleustriy, kadastr i monitoring zemel'*. № 1-2. P. 86-95.
3. Krysak A.I. (2015). Scenario for evaluating the effectiveness of regulation of land relations in terms of sustainable development. *Aktyal'ni problemy economic*. №6. P. 248–257.
4. Novakovsky L., Novakovskaya I.(2019) Formation of land use of united territorial communities in the second stage of decentralization of power. *Visnyk agrarnoyi nauky*. №2. P. 5-15.
5. Lupenko Yu.O., Mesel-Veselyak V.Ya., Fedorov M.M., Khodakivska O.V. (2012) *Strategichni napraymy rozvytku sil'skogo gospodarstva Ukrainy na period do 2020*. [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020]. In Lupenko Yu.O., Messel-Veselyak V.Ya. K.: NNz "IAE". 182 с.
6. Khvesyuk M., Bystryakov I. (2012) Paradigmatic view on the concept of sustainable development of Ukraine. *Economyca Ukrainy*. № 6. P. 4–12.
7. Khodakivska O.V., Fedorov M.M., Mesel-Veselyak V.Ya. (2018) *Teoretychni zasady rozvytku zemel'nyh vidnosyn u sil's'komu gospodarstvi*. [Theoretical principles of development of land relations in agriculture]. In Lupenko Yu.O., Khodakivska O.V. K.: NNz «ІАЕ». 236 p.
8. Konthepthiya Derzhavnnoi thilovoi programy rozvytku zemelnyh vidnosyn ta nathionalnoi inphrastryktury geoprostorovyh danyh v Ukraini na period do 2030 (proekt). [About the concept of the State target program for the development of land relations and national infrastructure of geospatial data in Ukraine for the period up to 2030 (project)]. Available at: [http:// https://land.gov.ua/info/proekt](http://https://land.gov.ua/info/proekt).

Стаття надійшла до редакції 23.02.2020 р.